

روش تحقیق کیفی

ضد روش

(منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی)

جلد ۱

تألیف:

احمد محمدپور

(استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا)

جامعه‌شناسان

۱۳۹۰

سرشناسه	: محمدپور، احمد ۱۳۵۵
عنوان و نام پدیدآور	: روش تحقیق کیفی ضد روش / احمد محمدپور
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات جامعه‌شناسان، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ج۲:
شابک	: ج ۱. ۷-۰۶-۰۰۲۲۳-۶۰۰-۹۷۸، ج ۲. ۴-۰۶-۰۰۲۲۳-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
موضوع	: ج ۱. منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی، ج ۲. مراحل و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی.
موضوع	: تحقیق کیفی - روش‌شناسی
موضوع	: علوم اجتماعی - تحقیق - روش‌شناسی
رده‌بندی کنگره	: الف ۱۳۸۹ ض ۴ / م ۳۱۵ / ح ۶۲ H۶۲
رده‌بندی دیویی	: ۰۰۱/۴۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۲۶۸۶۲۳

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف (ناشر) نشر یا پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت

جامعه‌شناسان

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، همکف، پ ۳۳، فروشگاه جامعه‌شناسان، تلفن: ۶۶۰۰۰۰۵۱
WWW.JAMEESHENASAN.COM / Email: Sociologists15@gmail.com

روش تحقیق کیفی ضد روش

(منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی) ج ۱

تالیف: احمد محمدپور

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ اول ۱۳۹۰ تهران

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان لیتوگرافی: طیف‌نگار چاپ: طیف‌نگار

ISBN: 978-600-223-060-7

شابک: ۷-۰۶-۰۰۲۲۳-۶۰۰-۹۷۸

Printed in Iran

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

درباره‌ی مؤلف

احمد محمدپور، دکترای جامعه‌شناسی تغییرات اجتماعی از دانشگاه شیراز و استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه بوعلی‌سینا است. حوزه‌های مورد علاقه‌ی وی عبارتند از: فلسفه‌ی روش، روش‌شناسی در علوم اجتماعی و رفتاری، نظریه‌ی اجتماعی متأخر و رویکردهای نوین توسعه و تغییرات اجتماعی.

مؤلف در کتاب دوجلدی ضد روش در نظر دارد به بنیان‌های فلسفی، طرح‌های تحقیق، رویه‌های داده‌یابی و داده‌کاوی، راهبردهای چنگانه‌ی نمونه‌گیری، ارزیابی کیفیت، اعتباریابی و تعمیم، بازنمایی داده‌ها و جایگاه فلسفی-عملی اخلاق در تحقیق کیفی بپردازد. نظر به حجم و اهداف کتاب، مباحث مذکور در دو جلد آرایه شده که جلد اول آن اکنون در دسترس است. هدف محمدپور آن است که ضمن آشناساختن محققان و دانشجویان رشته‌های علوم انسانی با روش‌شناسی کیفی، تنوع، پیچیدگی و اهمیت این روش‌شناسی را به آنها یادآور شود.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱۹	پیش‌گفتار مؤلف
۲۳	گفتار اول: بنیان‌های فلسفی و طرح‌های عمده
۲۵	فصل یکم- مناقشه‌های پارادایمی در حوزه‌ی روش: از اثبات‌گرایی تا پراگماتیسم
۲۵	مقدمه
۲۷	تعریف و ماهیت پارادایم
۳۲	پارادایم اثبات‌گرایی-پسااثبات‌گرایی
۳۵	منطق تبیین در اثبات‌گرایی
۳۷	برخی ملاحظه‌های روش‌شناختی اثباتی
۳۹	پارادایم متعارف در کوران انتقاد
۴۰	الف- انتقادهای درون‌پارادایمی
۴۰	۱- عریان کردن بستر
۴۰	۲- طرد معنا و هدف
۴۱	۳- اتصال نظریه‌های کلان به بسترهای محلی یا بالاتکلیفی امیک-اتیک
۴۱	۴- کاربردناپذیری داده‌های عام برای موارد خاص
۴۲	۵- طرد بُعد اکتشافی تحقیق
۴۲	ب- انتقادهای برون‌پارادایمی
۴۲	۱- جهت‌بخشی نظری واقعیت
۴۲	۲- عدم تعیین نظری
۴۳	۳- مسئله‌ی تعمیم
۴۴	۴- جهت‌بخشی ارزشی واقعیت‌ها
۴۴	۵- جزم‌گرایی زبان‌شناختی
۴۵	۶- ماهیت تعاملی پژوهشگر-پژوهش‌شونده در قالب دو‌گرایی
۴۶	۷- نقد پست‌مدرن

۴۶	۸- نقد فمینیستی
۴۶	الف- کوری جنسیتی
۴۷	ب- نقد پدرسالاری معرفتی
۴۷	ج- نقد طرح‌های علمی اثباتی
۴۸	پارادایم تفسیری-برساخت‌گرایی
۵۶	پارادایم انتقادی
۶۲	منطق تبیین انتقادی
۶۴	پارادایم فمینیسم
۶۸	پارادایم پراگماتیسم
۶۹	خاستگاه و اصول اندیشه‌ی پراگماتیسم
۷۵	منطق تبیین در پراگماتیسم
۷۶	مشارکت‌های نظری: از پیرس تا پیتلی
۸۲	نوپراگماتیسم: زبان، ابهام و بلا تکلیفی معرفت
۸۲	پراگماتیسم معرفت‌شناختی
۸۳	پراگماتیسم فراروش‌شناختی
۸۶	پراگماتیسم روش‌شناختی
۸۸	پارادایم پست‌مدرن
۹۳	فصل دوم- طرح‌های تحقیق کیفی
۹۳	مقدمه
۱۰۰	داده‌های کیفی
۱۰۱	روش کیفی در برابر روش کمی
۱۰۳	طرح‌های تحقیق کیفی
۱۰۷	نکته‌ی اول: راهبردهای گردآوری داده‌ها
۱۰۹	نکته‌ی دوم: راهبردهای نمونه‌گیری
۱۱۰	نکته‌ی سوم: شیوه‌های تحلیل داده
۱۱۲	نکته‌ی چهارم: ساختار کلی مطالعه
۱۱۳	نکته‌ی پنجم: اعتباریابی و ارزیابی کیفیت

گفتار دوم: رویه‌های داده‌یابی کیفی

۱۲۵

۱۲۷

فصل سوم- مشاهده

۱۲۷

مقدمه

۱۳۱

نکته‌های مهم در مشاهده‌ی مشارکتی

۱۳۳

مراحل عملی و رویه‌های خاص مشاهده‌ی مشارکتی

۱۳۵

انواع یادداشت‌برداری در مشاهده‌ی مشارکتی

۱۴۱

فصل چهارم- مصاحبه

۱۴۱

مقدمه

۱۴۳

مبانی فلسفی مصاحبه

۱۴۳

مصاحبه از منظر تفسیری-خاویلی

۱۴۷

مصاحبه از منظر رویکرد پست‌مدرن

۱۴۹

دامنه و عمق در معرفت‌مصاحبه‌ای

۱۵۰

ویژگی‌های مصاحبه

۱۵۲

نوع‌شناسی مصاحبه

۱۵۳

نوع‌شناسی مصاحبه‌ای پاتون

۱۵۷

نوع‌شناسی مصاحبه‌ای کوال و برینکمن

۱۶۱

نوع‌شناسی مصاحبه‌ای بارنارد

۱۶۲

نوع‌شناسی سؤال‌های مصاحبه‌ای

۱۶۲

نوع‌شناسی سؤال‌های مصاحبه‌ای پاتون

۱۶۴

نوع‌شناسی سؤال‌های مصاحبه‌ای ریچی و لویس

۱۶۵

نوع‌شناسی سؤال‌های مصاحبه‌ای کوال و برینکمن

۱۶۷

سؤال‌های کنکاشی

۱۶۷

نوع‌شناسی سؤال‌های کنکاشی بارنارد

۱۶۸

نوع‌شناسی سؤال‌های کنکاشی رابین و رابین

۱۶۹

ویژگی‌های یک مصاحبه‌گر خوب

۱۷۱

مراحل عملی انجام مصاحبه

۱۷۳

شیوه‌های تحلیل داده‌های مصاحبه‌ای

۱۷۳

شیوه‌ی تحلیل کوال و برینکمن

۱۷۵

شیوه‌های تحلیلی متمرکز بر معنا

۱۷۶

تحلیل‌های متمرکز بر زبان

۱۷۷

تحلیل‌های ترکیبی و نظری مصاحبه

۱۷۸	عینیت در معرفت مصاحبه‌ای
۱۷۸	الف- اعتبار ارتباطی
۱۷۹	ب- اعتبار پراگماتیک
۱۸۰	تدوین گزارش
۱۸۱	فصل پنجم- روش گروه مرکز
۱۸۱	مقدمه
۱۸۲	خاستگاه تاریخی
۱۸۳	مزایای گروه مرکز
۱۸۵	کاستی‌های گروه مرکز
۱۸۶	مصاحبه‌ی گروه مرکز
۱۸۷	مراحل عملی تحقیق گروه مرکز
۱۸۷	طرح عملی سیمون
۱۹۱	طرح عملی دیک
۱۹۳	طرح عملی کروگر و کاسی
۱۹۵	طرح عملی استیوارت و شمداسانی
۱۹۷	روش دلفی و گروه مرکز
۲۰۱	فصل ششم- سنجه‌های غیرواکنشی
۲۰۱	مقدمه
۲۰۳	نوع‌شناسی سنجه‌های غیرواکنشی
۲۰۳	۱- مصنوعات
۲۰۳	الف- ثبت‌های آرشیوی
۲۰۴	ب- شواهد آثار مادی یا مصنوعات مادی
۲۰۴	سنجه‌های افزایشی و فرسایشی
۲۰۵	ملاحظه‌هایی درباره‌ی تحلیل مصنوعات
۲۰۷	۲- مشاهده‌های پنهان و غیرواکنشی
۲۰۹	گفتار سوم: رهیافت‌های تحقیق کیفی
۲۱۱	فصل هفتم- مردم‌نگاری
۲۱۱	مقدمه و تعاریف
۲۱۴	پیدایش تاریخی
۲۱۷	مشخصه‌های روش‌شناختی عمده

۲۲۲	بنیان‌های فلسفی عمده
۲۲۲	پدیدارشناسی
۲۲۳	کنش متقابل نمادین‌گرایی
۲۲۳	مکتب تفهم
۲۲۴	رفتارشناسی
۲۲۴	طبیعی‌گرایی
۲۲۵	رویکرد انتقادی
۲۲۵	رویکرد فمینیسم
۲۲۶	رویکرد پست‌مدرن
۲۲۸	پراگماتیسم
۲۲۸	امیک در برابر اتیک
۲۳۳	نوع‌شناسی مردم‌نگاری
۲۳۵	مردم‌نگاری، مطالعه‌ی میدانی و مطالعه‌ی موردی
۲۳۸	شیوه‌های گردآوری داده
۲۳۹	روش نمونه‌گیری
۲۴۰	جایگاه نظریه، تبیین و تعمیم
۲۴۶	طرح‌های مردم‌نگارانه
۲۵۰	مراحل عملی یک طرح تفصیلی
۲۵۰	گام اول: طرح عمومی موضوع، انتخاب میدان مطالعه، تعیین سؤال کلی
۲۵۱	گام دوم: تهیه‌ی مجوزهای ورود و برنامه‌ریزی‌های اولیه
۲۵۲	گام سوم: بررسی‌های اکتشافی و موقعیت‌یابی
۲۵۲	گام چهارم: مرحله‌ی توصیف و گردآوری داده
۲۵۳	گام پنجم: مطالعه‌ی تحلیلی و تبیینی میدان
۲۵۴	گام ششم: خروج از میدان
۲۵۴	گام هفتم: تحلیل اصلی داده‌ها و گزارش‌نویسی
۲۵۴	گام هشتم: ارزیابی و اعتباریابی
۲۶۱	فصل هشتم- روش تحقیق پدیدارشناختی
۲۶۱	مقدمه و تعاریف
۲۶۲	مبانی و اصول
۲۶۸	مفاهیم روش‌شناختی عمده
۲۷۰	تحلیل پدیدارشناختی
۲۷۲	اپوخته

۲۷۵	راهبردهای پژوهشی پدیدارشناسی
۲۷۵	طرح تحلیلی پارسه
۲۷۶	طرح اسپیکلبرگ
۲۷۶	گام اول: پدیدارشناسی توصیفی
۲۷۷	گام دوم: پدیدارشناسی ذات
۲۷۷	گام سوم: پدیدارشناسی نمود
۲۷۷	گام چهارم: پدیدارشناسی سازه‌ای
۲۷۸	گام پنجم: پدیدارشناسی تقلیلی
۲۷۸	گام ششم: پدیدارشناسی تأویلی
۲۷۹	روش خودکاوی
۲۸۳	منطق تبیین در تحقیق پدیدارشناسی
۲۸۴	رویه‌های نمونه‌گیری و اعتباریابی نتایج
۲۸۷	برآیند
۲۸۹	فصل نهم- روش تحقیق فمینیستی
۲۸۹	مقدمه
۲۹۳	موضع هستی‌شناختی
۲۹۷	موضع معرفت‌شناختی
۳۰۲	موضع روش‌شناختی
۳۰۶	نمونه‌ای از روش‌های تحقیق فمینیستی‌شده
۳۰۷	منطق تبیین در تحقیق فمینیستی
۳۰۹	نتیجه‌گیری
۳۱۳	فصل دهم- نظریه‌ی زمینه‌ای
۳۱۳	مقدمه و تعاریف
۳۱۶	بنیان‌های پارادایمی و نظری
۳۲۱	اصول عملی ساخت نظریه‌ی زمینه‌ای
۳۲۲	مسئله‌یابی و ملاحظه‌های موضوعی
۳۲۲	ورود به میدان و داده‌یابی
۳۲۵	رویه‌های تحلیل داده
۳۲۸	مفاهیم کلیدی در نظریه‌سازی زمینه‌ای
۳۳۰	۱- کدبندی باز
۳۳۱	الف- کدبندی اولیه یا سطح اول
۳۳۳	ب- کدبندی سطح دوم یا متمرکز

۳۳۵	۲- کدبندی محوری
۳۳۶	کدبندی نظری و خانوادگی کدهای نظری
۳۴۰	۳- کدبندی گزینشی
۳۴۲	ارزیابی کیفیت و اعتباریابی نتایج
۳۴۵	برآیند
۳۴۹	فصل یازدهم- روش تاریخی-تطبیقی
۳۴۹	مقدمه و تعاریف
۳۵۰	منطق تحقیق تاریخی-تطبیقی: اثبات‌گرایی و تفسیرگرا
۳۵۲	رهیافت تاریخی-تطبیقی از منظر تفسیرگرایی
۳۵۳	ویژگی‌های خاص تحقیق تاریخی-تطبیقی
۳۵۵	مراحل عملی تحقیق تاریخی-تطبیقی
۳۵۶	داده‌ها و شواهد تاریخی
۳۵۹	تحقیق با منابع دست اول
۳۶۰	تحقیق‌های تطبیقی
۳۶۱	انواع تحقیق‌های تطبیقی
۳۶۱	واحد‌های مورد مقایسه
۳۶۲	داده‌ها در تحقیق‌های میان‌فرهنگی
۳۶۳	سوگیری‌های فرهنگی
۳۶۴	هم‌سانی در تحقیق‌های تاریخی-تطبیقی
۳۶۶	ارزیابی یک تحقیق
۳۷۱	فصل دوازدهم- تحقیق عملی مشارکتی
۳۷۱	مقدمه و تعاریف
۳۷۴	تحقیق عملی انتقادی
۳۷۹	اصول بنیادین تحقیق مشارکتی
۳۸۰	مراحل عملی تحقیق
۳۸۵	پس‌گفتار مؤلف و نگاهی به مطالب جلد دوم
۳۸۷	منابع و مأخذ

فهرست جدول‌ها

۲۸	جدول ۱: چهار برداشت از پارادایم
۳۱	جدول ۲: مواضع بنیادی پارادایم‌های عمده‌ی معاصر
۴۷	جدول ۳: تفاوت بین تحقیق کمی-اثباتی و کیفی-غیراثباتی
۴۹	جدول ۴: مشخصه‌های پارادایمی و نحله‌های نظری تفسیرگرایی
۸۶	جدول ۵: مشخصه‌های پارادایمی پراگماتیسم
۹۴	جدول ۶: ابعاد مهم تحقیق کیفی
۹۶	جدول ۷: اهداف تحقیق کیفی
۹۷	جدول ۸: برخی مشخصه‌های فنی تحقیق کیفی
۱۰۰	جدول ۹: انواع داده‌های کیفی
۱۰۱	جدول ۱۰: مقایسه‌ی مشخصه‌های عمده‌ی دو پژوهش کمی و کیفی
۱۰۲	جدول ۱۱: مقایسه‌ی برخی ابعاد دو تحقیق کیفی و کمی
۱۰۳	جدول ۱۲: عمده‌ترین روش‌های تحقیق کیفی به تفکیک سنت‌ها، نویسندگان و رشته‌ها
۱۰۶	جدول ۱۳: انواع تحقیق‌های کیفی و سنت‌های نظری
۱۰۸	جدول ۱۴: فعالیت‌های گردآوری داده‌ها و پنج سنت کیفی از نظر کراسول
۱۰۹	جدول ۱۵: راهبردهای نمونه‌گیری، واحدهای تحلیل و طرح‌های کیفی
۱۱۱	جدول ۱۶: تحلیل و بازنمایی داده‌ها در سنت‌های تحقیق از نظر کراسول
۱۱۲	جدول ۱۷: مقایسه‌ی ساختار کلی پنج سنت تحقیق کیفی از نظر کراسول
۱۱۴	جدول ۱۸: رویکردها، واژه‌ها، رویه‌ها و استانداردها در پنج سنت تحقیق کیفی
۱۱۵	جدول ۱۹: مقایسه‌ی ابعاد پنج سنت تحقیق کیفی از نظر کراسول
۱۱۶	جدول ۲۰: خلاصه‌ای از طرح‌های تحقیق کیفی مورد بحث در کتاب
۱۱۹	جدول ۲۱: سازمان‌دهی مباحث موجود در کتاب (ضد روش)
۱۲۶	جدول ۲۲: تقسیم‌بندی متعارف از انواع روش‌های گردآوری داده‌ها در علوم اجتماعی و رفتاری
۱۲۸	جدول ۲۳: مشخصه‌های عمده‌ی مشاهده‌ی مشارکتی
۱۳۶	جدول ۲۴: پیوستار نقش‌های مشاهده‌ای و مشارکتی محقق
۱۳۷	جدول ۲۵: نقش محقق در مشاهده‌ی مشارکتی

۱۴۲	جدول ۲۶: ماهیت مصاحبه‌های کیفی
۱۵۲	جدول ۲۷: مقایسه‌ی مصاحبه‌های ...
۱۵۳	جدول ۲۸: مقایسه‌ی مصاحبه‌ی کمی و کیفی
۱۵۴	جدول ۲۹: مقایسه‌ی انواع مصاحبه
۱۵۶	جدول ۳۰: نوع‌شناسی مصاحبه‌ای پاتون
۱۵۸	جدول ۳۱: مقایسه سه نوع متعارف از مصاحبه
۱۵۹	جدول ۳۲: نوع‌شناسی مصاحبه‌های ساخت‌نیافته
۱۶۳	جدول ۳۳: ماتریس گزینه‌های سؤال‌های مصاحبه‌ای پاتون
۱۶۶	جدول ۳۴: کنترل فهرست توصیه‌های مربوط به تدوین سؤال‌های تحقیق
۱۷۲	جدول ۳۵: مراحل اجرای مصاحبه‌ی پاتون
۱۷۵	جدول ۳۶: رهیافت‌های تحلیل معنایی مصاحبه
۱۹۹	جدول ۳۷: نقاط قوت و ضعف فن دلفی
۲۳۲	جدول ۳۸: شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود بین روش‌های کیفی-مردم‌نگاری و کمی-پیمایش
۲۳۷	جدول ۳۹: برخی مشخصه‌های مطالعه‌ی موردی
۲۳۸	جدول ۴۰: وجوه تشابه و تفاوت بین مطالعه‌ی موردی و مردم‌نگاری
۲۴۳	جدول ۴۱: نوع‌شناسی نظریه‌ها در علوم اجتماعی و رفتاری
۲۴۴	جدول ۴۲: معیارهای ارزیابی طرح تحقیق مردم‌نگاری
۲۴۶	جدول ۴۳: برخی معیارهای ارزیابی کیفیت در تحقیق مردم‌نگارانه
۲۴۷	جدول ۴۴: نوع‌شناسی طرح‌های عملی اجرای مردم‌نگاری
۲۵۶	جدول ۴۵: فهرست کدهای مواد فرهنگی مورداداک (۱۹۷۱)
۲۷۰	جدول ۴۶: جزییات مواضع پارادایمی پدیدارشناسی
۲۸۰	جدول ۴۷: طرح‌های عملی تحقیق پدیدارشناختی و گام‌های آن
۲۸۶	جدول ۴۸: معیارهای ارزیابی طرح تحقیق پدیدارشناختی
۲۹۱	جدول ۴۹: مقایسه‌ی ابعاد پارادایمی نحله‌های متفاوت فمینیسم
۲۹۶	جدول ۵۰: مقایسه‌ی پارادایم‌های فمینیسم و اثبات‌گرایی
۳۲۰	جدول ۵۱: از جهت‌گیری سنتی-اثباتی به سوی جهت‌گیری پست‌مدرن-برساختی در نظریه‌ی زمینه‌ای
۳۳۰	جدول ۵۲: نمونه‌ای از کدبندی سطح اول و سطح دوم (متمرکز)
۳۳۲	جدول ۵۳: نمونه‌ای از کدبندی اولیه یا سطح اول با واحد سطر به سطر
۳۴۵	جدول ۵۴: معیارهای ارزیابی طرح تحقیق نظریه‌ی زمینه‌ای
۳۶۵	جدول ۵۵: معیارهای ارزیابی طرح تحقیق تاریخی-تطبیقی

۳۷۳	جدول ۵۶: مشخصه‌های فلسفی و طرح‌های تحقیق عملی مشارکتی
۳۷۸	جدول ۵۷: ابعاد و مشخصه‌های پارادایمی تحقیق عملی مشارکتی
۳۸۳	جدول ۵۸: معیارهای ارزیابی طرح تحقیق عملی مشارکتی

فهرست مدل‌ها

۲۹	مدل ۱: جابه‌جایی پارادایمی از نظر کوهن
۳۸	مدل ۲: پیوستار واقعیت
۵۵	مدل ۳: چهارچوب مفهومی بر ساخت جهان اجتماعی
۹۹	مدل ۴: فرآیند تفکر در خلال تحقیق تحقیق
۱۲۳	مدل ۵: فرآیند تفصیلی انجام تحقیق اجتماعی
۱۴۵	مدل ۶: سه مدل از ساختارهای مفهومی و جریان‌های اطلاعات در مصاحبه
۱۹۵	مدل ۷: فرآیند عملی طرح گروه مرکز استیوارت
۱۹۷	مدل ۸: نمودار اجرای فن دلفی
۲۵۵	مدل ۹: مراحل تحقیق مردم‌نگاری سینگلتون و همکاران
۲۶۷	مدل ۱۰: مقایسه‌ی رهیافت‌های پدیدارشناسی و اثبات‌گرایی در تحقیق
۳۲۱	مدل ۱۱: خلاصه‌ی مراحل انجام تحقیق با نظریه‌ی زمینه‌ای
۳۳۴	مدل ۱۲: فرآیند تحلیل داده‌های کیفی با استفاده از روش نظریه‌ی زمینه‌ای
۳۳۵	مدل ۱۳: مدل زمینه‌ای بازسازی معنایی پیامدهای تغییرات اقتصادی...
۳۴۱	مدل ۱۴: مدل زمینه‌ای درک پیامدهای نوسازی...
۳۷۲	مدل ۱۵: چرخه‌ی مشارکت اجتماع در فرآیند تحقیق عملی مشارکتی
۳۸۰	مدل ۱۶: مراحل سه‌گانه‌ی مشاهده، عمل و تفکر در تحقیق عملی مشارکتی
۳۸۱	مدل ۱۷: چرخه‌ی یادگیری تجربه‌محور در طرح‌های تحقیق عملی
۳۸۲	مدل ۱۸: پویایی‌های پیچیده‌ی تحقیق عملی مشارکتی

فهرست جعبه‌ها

- جعبه‌ی ۱: نردبان دسترسی در مشاهده‌ی مشارکتی ۱۳۳
- جعبه‌ی ۲: ویژگی‌های یک مشاهده‌گر ماهر ۱۳۴
- جعبه‌ی ۳: برخی توصیه‌ها در خلال مشاهده‌ی مشارکتی ۱۳۸
- جعبه‌ی ۴: نکته‌های اخلاقی در مراحل مصاحبه ۱۶۸
- جعبه‌ی ۵: تسهیل رابطه با مشارکت‌کننده ۱۶۹
- جعبه‌ی ۶: کارکردهای ارتباط شفاهی در محاوره‌مکالمه ۱۷۰
- جعبه‌ی ۷: پویایی‌های عاطفی در مسیر مصاحبه ۱۷۱
- جعبه‌ی ۸: شش گام تحلیل مصاحبه‌ای ۱۷۴
- جعبه‌ی ۹: معترسازی مراحل مختلف مصاحبه ۱۷۸
- جعبه‌ی ۱۰: معیارهای شش‌گانه‌ی کیفیت یک مصاحبه ۱۷۹
- جعبه‌ی ۱۱: راهنمای گزارش نقل‌قول‌های مصاحبه ۱۸۰
- جعبه‌ی ۱۲: ویژگی‌های گروه مرکز ۱۸۴
- جعبه‌ی ۱۳: نوع‌شناسی انواع سنجه‌های غیرواکنشی-غیرمزامح ۲۰۳
- جعبه‌ی ۱۴: ویژگی‌های مردمنگاری ۲۱۷
- جعبه‌ی ۱۵: فرض‌های بنیادین مردمنگاری ۲۲۲
- جعبه‌ی ۱۶: مشخصه‌های تحقیق اجتماعی فمینیستی ۲۹۳
- جعبه‌ی ۱۷: تعریف نظریه‌ی زمینه‌ای ۳۱۴
- جعبه‌ی ۱۸: استفهام: راه سوم منطق ۳۱۵
- جعبه‌ی ۱۹: فرض‌های بنیادی نظریه‌پرداز زمینه‌ای ۳۱۷
- جعبه‌ی ۲۰: نظریه‌ی اثباتی و تفسیری ۳۱۸
- جعبه‌ی ۲۱: رهیافت‌های نظریه‌ی زمینه‌ای ۳۲۰
- جعبه‌ی ۲۲: نقاط قوت و کاستی‌های نظریه‌ی زمینه‌ای ۳۴۵
- جعبه‌ی ۲۳: برخی مشخصه‌های مهم تحقیق عملی ۳۷۶

پیش‌گفتار مؤلف

مفهوم روش به‌طور متعارف و تاریخی عمدتاً با رویکردهای عین‌گرا و اثباتی تداعی شده است. بر همین اساس، هر زمان از روش بحثی به‌میان آمده، فرض بر آن بوده که منظور از آن روش‌های اثباتی، کمی، آماری و مبتنی بر منطق علوم طبیعی است. لذا، عنوان این کتاب با این هدف "ضد روش" گذاشته شد تا اعلام شود که مفهوم روش نباید الزاماً ریشه در علوم طبیعی، علوم اجتماعی عین‌گرا یا منطق صوری و آماری داشته باشد. گرچه عنوان ضد روش ممکن است تداعی‌کننده‌ی عنوان کتاب "ضد روش فایرآبند" باشد، اما فایرآبند هرگز کتابی با این عنوان ننوشته است. کتاب وی "علیه روش" نام دارد نه ضد روش؛ متأسفانه این از ایرادهای ترجمه‌ای برخی مترجمان یا ناشران کشور است که عنوان‌ها را بنا به دلایلی پس و پیش کرده یا تغییر می‌دهند. کتاب "علیه روش" فایرآبند از یک طرف نقدی فلسفی و نظری بر اثبات‌گرایی منطقی قرن بیستم است و از طرف دیگر تلاش برای احیای علم انسان‌محور و به‌قول خود ایشان علم دوران گالیله است. هدف فایرآبند حمله به رویکردهای عین‌گرا یا کل علم نبود، بلکه در صدد احیای علم عینی‌گرایی بود که اخلاق و ارزش‌های بشری را در کانون توجه جدی خود قرار دهد. دیدگاه روش‌شناختی فایرآبند گرچه (حتی به‌قول خودش) به هیچ‌وجه مرج‌گرایی روش‌شناختی موسوم است، اما وی تصور نمی‌کرد که توسعه‌ی علم فاقد الگو است، بلکه بر این باور بود که علم اثباتی نمی‌تواند تنها الگو و مسیر معرفت‌یابی بشر باشد. با این وجود، نقد فلسفی و نظری فایرآبند از علم اثباتی به مؤلف الهام بخشید تا عنوان کتاب را نظر به تمرکز بر روش‌شناسی کیفی (غیر کمی) ضد روش بگذارد. جدای از این نکته، مفهوم ضد روش در علوم اجتماعی غیراثباتی یا ضداثباتی (رویکردهای نسبی‌گرا، انتقادی، فمینیسم و نظایر آن) نیز برای اشاره به روش‌شناسی کیفی به‌کار می‌رود تا مخالفت خود را با روش‌های کمی بیان دارند. در کنار این دو مورد، مطالعه‌ی این کتاب نیز به خواننده‌ها نشان می‌دهد که انتخاب عنوان ضد روش چندان با محتوای آن بی‌تناسب نیست.

نگارنده نقدهای عمده‌ی خود را بر بدنه‌ی علوم اجتماعی به‌طور کل و وضعیت علوم انسانی در کشور در دو کتاب دیگر خود با عنوان‌های "روش در روش" و "فرا روش" بیان داشته است. لذا، جز یادآوری چند مورد اساسی از تکرار مطالب خودداری می‌کند. نگارش این کتاب، که در ادامه‌ی دو کتاب بالا است، به دلایلی انجام شد که مهمترین آنها را با خواننده‌های عزیز در میان می‌گذارم: همان‌طور که می‌دانیم، نظریه و روش در علوم اجتماعی کلاسیک تا دهه‌ی ۱۹۷۰ به‌طور عام و در علوم اجتماعی کشور تا همین امروز، تحت تأثیر بینش عین‌گرا و اثباتی بوده است؛ منظور نگارنده آن بینش اثباتی است که به استدلال آماری و عددی تقلیل پیدا کرده و با فرض استفاده از برخی نرم‌افزارهای آماری یا پردازش اعداد تصور می‌کند در تولید معرفت علوم انسانی سهم دارد. نگاهی به اکثر فصلنامه‌ها، رساله‌ها یا مقاله‌های پژوهشی در کشور نشان می‌دهد که

بررسی موضوع‌های تکراری با روش‌های متعارف اثبات‌گرایانه ما را چنان در دام توهم توسعه‌ی معرفت متعارف قرار داده که به زحمت ادبیات و روش‌های دیگری را متصور می‌شویم. اکثر فصلنامه‌ها و مجله‌های ما پر شده‌اند از مقاله‌های "عوامل مؤثر بر" یا "تأثیر ... بر...". زمانی که مقاله‌ای برای اکثر این مجله‌ها ارسال می‌شود به اتهام فقدان اعداد و نمودار یا "عوامل مؤثر" با کم‌توجهی روبه‌رو شده و گفته می‌شود که مثلاً علمی-مروری یا نظری است. این در حالی است که در مجله‌های علمی-پژوهشی جهانی (ISI) هنوز بر روی مسایل نظری و روشی بنیادین در امتداد با مطالعه‌های تحقیقی و کاربردی با جدیت کار می‌شود. آیا با چنین شرایطی می‌توان به بازسازی علوم انسانی پرداخته و آن را گسترش داد؟ آیا اصلاً می‌توان به آینده‌ی علوم انسانی و اجتماعی کم‌توجهی کشور امیدوار بود.

در خلال چند سال گذشته، علاقه‌ای نسبی و البته هیجان‌زده‌ای به استفاده از روش‌های کیفی ایجاد شده است؛ ترجمه و تألیف چند عنوان کتاب روش کیفی در چند سال اخیر جای خوشحالی و بس تقدیر دارد. لذا ما را با نقد این کتب و نوشته‌ها کاری نیست، اما کاش در انتخاب عنوان‌های بهتر و ضروری‌تر برای ترجمه دقت بیشتری می‌شد. در اجتماع علوم انسانی، اجتماعی و رفتاری کشور، همان‌طور که پارادایم اثباتی و روش‌شناسی کمی را به سطح استدلال‌های آماری و برخی فنون پردازش داده تقلیل دادند، روش‌شناسی کیفی را نیز در قالب برخی فنون ساده‌ی تحقیق مانند مشاهده یا مصاحبه معرفی کرده‌اند. این در حالی است که درک روش‌شناسی‌های کمی و کیفی باید با ارجاع و توجه به بنیان‌های فلسفی و پارادایمی آنها صورت گیرد، زیرا فنون گردآوری یا تحلیل داده در سلسله‌مراتب تولید معرفت دارای کمترین اهمیت بوده و ساده‌ترین مهارت‌ها به‌شمار می‌روند. آنچه روش‌های کمی و کیفی یا اخیراً ترکیبی را از هم متمایز می‌سازد، تفاوت در جهان‌بینی و نگاه فلسفی آنها به جهان طبیعی و اجتماعی است نه فنون ساده‌ی گردآوری و پردازش داده. از این‌رو، بخش زیادی از کتاب حاضر نیز چون دو کتاب دیگر مؤلف به معرفی و تشریح جهان‌بینی‌های متنوع و مناقشه‌های فلسفی بین روش‌های هر کدام اختصاص دارد. گرچه فصل کامل و نسبتاً مفصلی به مناقشه‌های فلسفی (از اثبات‌گرایی تا پراگماتیسم) اختصاص داده شده، اما در هر یک از فصول کتاب نیز به تناسب موقعیت و ضرورت به بحث‌های نظری و فلسفی توجه شده است. مؤلف حتی در بخش‌های بسیار فنی و روشی صرف نیز از یادآوری و توضیح برخی نکات پارادایمی خاص اغماض نکرده است. از نظر مؤلف، بیان و بسط بیشتر این مباحث هر چند هم تکراری باشد، باز هم ضرورت دارد تا ذهن شرطی‌شده‌ی اکثر ما را باز کرده و با بحث‌های دیگر جایگزین سازد. در بدترین حالت، مؤلف معتقد است که تکرار این مطالب فلسفی اگر هم خسته‌کننده یا تهوع‌آور باشد، باز به همان اندازه‌ی تکرار مباحث متعارف و خشک کمی و آماری خسته‌کننده است که سال‌ها است با جدیتی شگفت‌آور در علوم اجتماعی کشور بحث و دنبال می‌شود.

دلیل دیگر نگارش کتاب ضد روش، وجود برخی ساده‌پنداری‌ها درباره‌ی روش‌شناسی کیفی، رویه‌ها، راهبردها و طرح‌های آن در بین اکثر محققان است. در کمال تأسف و تعجب این تصور وجود دارد که روش‌شناسی کیفی فاقد تنوع و پیشرفت در طرح‌های تحقیق، رویه‌های گردآوری و تحلیل داده، راهبردهای نمونه‌گیری و شیوه‌های اعتباریابی است. سال‌ها است که برخی افراد کتاب‌های روش تحقیق و ذهن دانشجویان ما را پر کرده‌اند از تقسیم‌بندی‌ها و بحث‌های بسیار ساده و سطحی در باب روش‌های تحقیق. آنها بعد از سال‌ها چاپ مجدد و فروش اجباری آثارشان به بهانه‌ی کنکور کارشناسی ارشد و دکترا، حتی زحمت زیباسازی داخل متن، تغییر قلم یا فونت و اضافه کردن چند منبع جدید را هم به‌خود نداده‌اند تا چه برسد به درج مطالب جدید که البته به توان و زمان فراوان نیاز دارد؛ واضح‌ترین مثال در این باره، تقسیم روش مصاحبه به سه نوع تکراری، قدیمی و بدیهی ساخت‌یافته، نیمه‌ساخت‌یافته و ساخت‌نیافته یا تقسیم روش نمونه‌گیری به دو نوع احتمالی و غیراحتمالی است. نگاهی به اکثر این کتب ما را با انبوه مطالب تکراری و بدیهی روبه‌رو می‌سازد. هر گاه صحبت از نمونه‌گیری احتمالی بوده، چندین نوع نمونه‌گیری تصادفی، خوشه‌ای و طبقه‌ای را با چند فرمول پیچیده‌ی کوکرانی معرفی کرده‌اند و هر زمان که بحث از نمونه‌گیری غیراحتمالی یا کیفی شده است، آن را تنها به نمونه‌گیری هدفمند محدود ساخته‌اند. این ساده‌سازی‌ها در مورد همه‌ی ابعاد تحقیق کیفی صدق می‌کند و این پیچیده‌سازی و شلوغ‌کاری‌ها درباره‌ی همه‌ی روش‌های کمی! در این کتاب، مؤلف با بررسی حجم بسیار زیادی از منابع دست اول در حوزه‌ی روش و بررسی صدها کتاب، وسعت، تنوع و پیچیدگی روش‌شناسی کیفی را به خواننده‌های علاقه‌مند نشان داده است. لذا، خواننده با مطالعه‌ی کتاب در می‌یابد که مطالعه‌ی کیفی زندگی انسان در چهارچوب روش‌شناسی کیفی بسیار پیچیده‌تر از مطالعه‌ی کمی آن در قالب اعداد و ارقام است. کتاب دوجلدی ضد روش به معرفی نوع‌شناسی‌های متعدد از همه‌ی ابعاد، طرح‌ها و رویه‌های روش‌شناسی کیفی پرداخته است. معرفی انواع روش‌های مصاحبه، انواع سؤال‌ها و کنکاش‌ها، انواع طرح‌های مردم‌نگارانه، رویه‌های پانزده‌گانه‌ی نمونه‌گیری کیفی، شیوه‌های سیزده‌گانه‌ی تحلیل داده، رویه‌های بسیار متنوع اعتباریابی و تعمیم داده‌های کیفی و نظایر آن تنها بخشی از اهداف این اثر دوجلدی است.

کتاب ضد روش به این دلیل در دو جلد طراحی شد که از حجیم‌شدن ظاهری و محتوایی کتاب پرهیز شود. در این زمینه محقق با تجربه‌ای که از فضای دانشجویی دارد به این نتیجه رسید که نگارش کتابی پرحجم ضمن آن که مطالعه‌ی آن را برای دانشجویان و محققان گرامی قدری دشوار می‌سازد، بر آنها فشار مالی خرید آن را نیز وارد می‌کند. این جلد طوری طراحی شده که خواننده می‌تواند تا زمان انتشار جلد دوم به‌طور مستقل و به‌خوبی از آن استفاده کند. در این جلد به مناقشه‌های فلسفی، رویه‌های داده‌یابی و طرح‌های ۶گانه‌ی تحقیق کیفی پرداخته می‌شود و مطالعه‌ی آن برای ورود به جلد دوم بی‌نهایت ضرورت دارد. از این‌رو، به خواننده‌های گرامی

اکیداً توصیه می‌شود که مباحث جلد اول را جدی دانسته و اهمیت آن را برای درک و استفاده‌ی مباحث جلد دوم مد نظر قرار دهند.

در جلد دوم ضد روش نیز به تشریح راهبردهای متنوع نمونه‌گیری، رویه‌ها و مدل‌های تحلیل داده، اعتباریابی و ارزیابی نتایج، جایگاه فلسفی-عملی اخلاق در تحقیق، تدوین گزارش‌نهایی و کتاب‌شناسی روش تحقیق کیفی پرداخته خواهد شد. جلد دوم ضد روش هم‌اکنون در دست ویراستاری علمی و ادبی است و به‌زودی به خواننده‌های عزیز تقدیم می‌شود.

در نگارش این کتاب از کمک‌های بسیاری از دوستانم برخوردار بوده‌ام. دوست فرهیخته و گران‌مایه آقای دکتر سعید کیاکجوری زحمت نگارش فصل یازدهم کتاب را با عنوان تحقیق تاریخی-تطبیقی کشیدند و بنده نیز آن را شرح، بسط و ویرایش کرده‌ام. هم‌چنین، از همکاری دوستانه‌ی دو تن از دانشجویان بسیار عزیزم در ویرایش عمومی متن کمال تشکر را دارم. آقایان مجتبی هوشمندی، باور و مهدی عزیززاده با علاقه و دقت فراوان به مطالعه‌ی نوشته‌های اینجانب پرداختند و ایرادهای املائی، معنایی و دستوری آنها را یادآور شدند. علاوه بر این، از تشویق‌های بی‌نهایت افریخس دوستان و همکاران ارجمندم آقایان ابراهیم مینویی، امیر خضری، دکتر مهدی رضایی، دکتر سلیمان پاک‌سرشت، دکتر حاتم حسینی، دکتر اسدالله نقدی و دکتر رسول صادقی چون همیشه سپاسگزارم؛ تنظیم‌نهایی و طرح جلد آن را مانند دو کتاب دیگر خود مرهون دوست خلاق و گرامی، سیوان احمدی هستیم. مجدداً از همه‌ی دوستان دلسوزم تشکر می‌کنم.

فروردین‌ماه ۱۳۸۹

احمد محمدپور

گفتار اول

بنیان‌های فلسفی و طرح‌های عمده

- مناقشه‌های پارادایمی در حوزه‌ی روش
- طرح‌های تحقیق کیفی

www.ketab.ir

مقدمه‌ی گفتار اول

در این گفتار به مناقشه‌های فلسفی و پارادایمی در حوزه‌ی روش از یک طرف و مروری بر طرح‌های عمده‌ی تحقیق کیفی از طرف دیگر پرداخته می‌شود. بررسی بنیان‌ها و مناقشه‌های فلسفی-پارادایمی در حوزه‌ی روش حلقه‌ی مفقوده‌ی اکثر مباحث و کتاب‌های روش تحقیق در کشور است. تمرکز عمده بر ابزارها و رهیافت‌های فنی و عملی تحقیق اعم از روش کمی یا کیفی باعث شده که اکثر محققان و دانشجویان علوم اجتماعی-رفتاری روش کمی را با فنون و نرم‌افزارهای آماری، روش کیفی را با مصاحبه و مشاهده، و روش ترکیبی را با ادغام این دو اشتباه بگیرند. از این‌رو، فصل اول ضد روش به بررسی اصول و مبانی روش‌شناختی پارادایم‌های مسلط در علوم اجتماعی و رفتاری اختصاص دارد که هر کدام خود را حامی یکی از روش‌شناسی‌های عمده می‌دانند. در این فصل برای خواننده‌ها مشخص خواهد شد که روش‌شناسی کیفی بر پارادایم‌های اثباتی و پسااثباتی که بر اصالت ساخت-محیط تأکید دارند، استوار است. علاوه بر این، روش‌شناسی کیفی نیز گرچه از نظر تاریخی و فلسفی بر رویکردهای تفسیری-برساختی و تأویلی تکیه دارد، اما اخیراً از سوی دیگر پارادایم‌های غیراثباتی یا ضد اثباتی مانند پارادایم‌های انتقادی، پست‌مدرن و فمینیسم مورد حمایت و استفاده قرار گرفته است. در همین زمینه، پارادایم پراگماتیسم اخیراً زیربنای نظری و فلسفی روش تحقیق ترکیبی را به‌عنوان جنبش روش‌شناختی سوم فراهم کرده است. از این منظر، تقابل متعارف و قدیمی بین روش‌های کمی و کیفی نه تنها مردود تلقی می‌شود، بلکه به ایجاد معرفت یک‌سویه، ناقص و مخدوش نیز می‌انجامد. پراگماتیسم بر تلفیق پارادایم‌ها، صلح‌گرایی روش‌شناختی و ادغام فنون آنها در قلمرو تحقیق تأکید دارد. مباحث فصل اول کتاب برای درک فصل‌های دیگر این جلد و جلد دوم بسیار کلیدی هستند.

فصل دوم گفتار حاضر به مروری بر طرح‌های عمده‌ی کیفی اختصاص دارد. گرچه در گفتار سوم به‌طور مفصل به انواع روش‌ها و طرح‌های کیفی پرداخته خواهد شد، اما ذکر نکته‌هایی چند در مورد عناصر متمایز روش‌شناسی کیفی و ابعاد آن برای ورود به بحث اصلی کتاب ضرورت داشت. از این‌رو، فصل دوم به آرایه‌ی برخی مسایل و مشخصه‌های بنیادین در تحقیق کیفی و استدلال‌های مؤلف در این‌باره اختصاص دارد.